

**માથુરી ગણના અને વાલભી ગણના વચ્ચે
વીરનિર્વાણ સંવત્સ્રમાં
૧૩ વર્ષના તપાવતના વાસ્તવિક કારણ વિશે
ઠહાપોહ
(અનુસન્ધાન - ૫૮ગત ‘નિહવ રોહગુપ્ત, શ્રીગુપ્તાચાર્ય...’
લેખના અનુસન્ધાનમાં)**

— મુનિ ત્રૈલોક્યમણ્ડનવિજય

અનુસન્ધાન-૫૮ગત ‘નિહવ રોહગુપ્ત, શ્રીગુપ્તાચાર્ય અને ત્રૈરાશિકમત’ એ લેખમાં એક સ્થાને પજ્જોસણાકપ્પ(—શ્રીકલ્પસૂત્ર) ગત એક સૂત્રના અર્થ વિશે ચર્ચા થઈ હતી. આ સૂત્ર અને એનો અર્થ -

“સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ સવ્વદુક્ખપ્પહીણસ્સ નવવાસસયાઈ વિઙ્કતાઈ, દસમસ્સ ય વાસસયસ્સ અયં અસીઈમે સંવચ્છે કાલે ગચ્છઈ । વાયણંતરે પુણ અયં તેણઽણ સંવચ્છે ઇઈ દીસઈ ॥”

અર્થ : (માથુરી ગણના પ્રમાણે - સ્કાન્દિલ વાચનાના અનુયાયીઓના મતે -) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પામ્યે નવ સૈકા વીતી ગયા અને દસમા સૈકાનું આ ૮૦મું વર્ષ ચાલી રહ્યું છે. પરન્તુ અન્ય વાચના પ્રમાણે તો (વાલભી ગણના પ્રમાણે - નાગાર્જુનીય વાચનાના અનુયાયીઓ મતે -) આ (દસમા સૈકાનું) ૧૩મું વર્ષ છે એમ દેખાય છે. (આ વર્ષ = દેવર્દ્ધિગણિની અધ્યક્ષતામાં મઢેલી પરિષદનું વર્ષ)

બે ગણનાઓ વચ્ચે આ ૧૩ વર્ષનો તપાવત કેમ પડ્યો હશે તે વિશે પણ ત્યાં ચર્ચા થઈ હતી કે શ્રીભદ્રગુપ્તસૂરિજી પછી શ્રીશ્રીગુપ્તાચાર્ય અને શ્રીવજ્રસ્વામિજી એમ બે દશપૂર્વધર ભગવન્તો એકસાથે વાચનાચાર્ય બન્યા. આમાંથી શ્રીશ્રીગુપ્તાચાર્ય ૧૫ વર્ષ અને શ્રીવજ્રસ્વામિજી ૩૬ વર્ષ યુગપ્રધાનપદે રહ્યા. હવે, વાલભી ગણના-કારોએ, શ્રીશ્રીગુપ્તાચાર્યના યુગપ્રધાનત્વપર્યાયનાં ૧૫ વર્ષ, તેઓના સમકાલીન

श्रीवज्रस्वामिजीना युगप्रधानत्वपर्यायनां ३६ वर्षमां ज समाइ जतां होवा छतां, अलगथी गण्यां. मतलब के जो श्रीश्रीगुप्ताचार्यनां १५ वर्षने गणनामां लो, तो त्यार पछी श्रीवज्रस्वामिजीनां (३६-१५=) २१ ज वर्ष गणवां जोइअे; तेने बदले वालभी गणनाकारोअे श्रीश्रीगुप्ताचार्यनां १५ वर्ष गणीने श्रीवज्रस्वामिजीनां ३६ वर्ष गण्यां. परिणामे आ गणना, श्रीश्रीगुप्ताचार्यने गणतरीमां न लेती माथुरी गणना करतां १५ वर्षना वधारावाळी बनी. किन्तु वालभी गणना, श्रीभद्रगुप्तसूरिजी के जेओ ते बन्नेना पुरोगामी युगप्रधान हता, तेओनो युगप्रधानत्वपर्याय माथुरी गणना (४१ वर्ष) करतां बे वर्ष ओछे (३९ वर्ष) मानती होवाथी^१, बे गणना वच्चेनो आ तफावत १३ वर्ष जेटलो स्थिर थयो^२ के जे श्रीदेवर्द्धिगणिजीनी लेखनपरिषद्ना वर्ष सुधी कायम रह्यो हतो. आ ज तफावतनुं सूचन उपरना सूत्रमां थयुं छे.

परन्तु, हमणां जैन सत्यप्रकाश, वर्ष ५, अङ्क ९, पृष्ठ ३३०-३३२मां **श्रीहीरालाल रसिकदास कापडिया**अे लखेलो ‘पज्जोसणाकप्पना अेक सूत्रनुं पर्यालोचन’ अे लेख जोवा मळ्यो. आ लेखमां श्रीकल्पसूत्रगत प्रस्तुत सूत्रना टीकाओमां करायेला विविध अर्थो अने तेनो साचो अर्थ शुं थई शके ते विशे सरस छणावट करवामां आवी छे. आ सूत्रनो अर्थ तो तेओअे अे ज जणाव्यो छे के जे अत्रे उपर लख्यो छे. पण बे गणना वच्चे १३ वर्षनी भिन्नतानुं कारण तेओअे श्रीश्रीगुप्ताचार्यनी गणतरीने बदले जुदुं ज दर्शाव्युं छे -

“विशेष आनन्दनी वात तो अे छे के आ प्रमाणे जे १३ वर्षनो फेर जोवाय छे तेनुं मूळ कारण शुं छे अे पण आ पुस्तकना (वीरनिर्वाण संवत् और जैन कालगणना -मुनिश्री कल्याणविजयजी) १४४-१४७ पृष्ठमां विचारायुं छे. अेनुं तात्पर्य अे छे के केटलाक विक्रमना राज्यारोहणना समयथी विक्रमसंवत् गणता हता, तो केटलाक राज्यारम्भ बाद १३ वर्षमां लोकोने ऋणमुक्त बनावी जे संवत्सर चालु करायो त्यांथी गणता हता.”

अत्रे श्रीकापडिया साहेबे **मुनिश्री कल्याणविजयजी**ना मन्तव्यनुं जे तात्पर्य दर्शाव्युं छे ते मुनिश्रीना मन्तव्यना अन्यथाग्रहणने आभारी छे. केम के मुनिश्रीना मते तो बन्ने गणना मुजब विक्रमना राज्यारोहणना १३मा वर्षे ज विक्रम संवत्नो आरम्भ थयो छे. परन्तु मुनिश्रीअे देखाड्या मुजब माथुरी गणना

વિક્રમના રાજ્યારોહણનું વર્ષ વીરનિ. સં. ૪૫૭ ગણે છે, જ્યારે વાલભી ગણના વીરનિ. સં. ૪૭૦. પરિણામે માથુરી ગણના ૪૫૭+૧૩ = વીરનિ. સં. ૪૭૦માં વિક્રમ સંવત્નો આરમ્ભ સ્વીકારે છે, જ્યારે વાલભી ગણના ૪૭૦+૧૩ = વિરનિ. સં. ૪૮૩માં. વિક્રમ સંવત્ના આરમ્ભવર્ષના મુદ્દે પડેલો બે ગણના વચ્ચેનો આ ૧૩ વર્ષનો તફાવત શ્રીદેવદ્વિગણિજીના સમય સુધી કાયમ રહ્યો છે, જેનું સૂચન શ્રીકલ્પસૂત્રમાં થયું છે એમ મુનિશ્રીનું કથન છે.

મુનિશ્રીના મતે માથુરી ગણનાકારો દ્વારા સ્વીકૃત વીરનિ. સં. ૪૭૦ સુધીની વાસ્તવિક રાજ્યકાલાધારિત કાલગણના અને વાલભી ગણનાકારો દ્વારા સ્વીકૃત ક્ષતિયુક્ત કાલગણનામાં જે ભિન્નતા છે તે નીચેના કોષ્ટકમાં દર્શાવ્યા મુજબ છે.

મુનિશ્રીની કાલગણના			વાલભી કાલગણના		
રાજા	વર્ષ	વીરનિ. સં.	રાજા	વર્ષ	વીરનિ. સં.
પાલક	૬૦	૧-૬૦	પાલક	૬૦	૧-૬૦
નન્દવંશ	૧૫૦	૬૧-૨૧૦	નન્દવંશ	૧૫૫	૬૧-૨૧૫
મૌર્યવંશ	૧૬૦	૨૧૧-૩૭૦	મૌર્યવંશ	૧૦૮	૨૧૬-૩૨૩
પુષ્યમિત્ર	૩૫	૩૭૧-૪૦૫	પુષ્યમિત્ર	૩૦	૩૨૪-૩૫૩
બલમિત્ર-(વિક્રમાદિત્ય)			બલમિત્ર-	૬૦	૩૫૪-૪૧૩
ભાનુમિત્ર			ભાનુમિત્ર		
(ભરૂચમાં)	૫૨	૪૦૬-૪૫૭	નભઃસેન	૪૦	૪૧૪-૪૫૩
(ઉજ્જૈનીમાં)	૮	૪૫૮-૪૬૫	ગર્દભિલ્લ	૧૩	૪૫૪-૪૬૬
નભઃસેન	૫	૪૬૫-૪૭૦	શકરાજા	૪	૪૬૭-૪૭૦
	૪૭૦			૪૭૦	

૩મુનિશ્રીએ જણાવ્યા મુજબ ભરૂચના રાજા અને કાલકાચાર્યના બાળેજ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર જ જૈનોના વિક્રમાદિત્ય છે. વીરનિ. સં. ૪૫૩ આસપાસ કાલકાચાર્યે શકરાજાઓની સાથે ગર્દભિલ્લની વિરુદ્ધ ઉજ્જૈની પર કરેલી ચડાઈમાં તેઓનો પળ સાથે હતો. ત્યારબાદ ૪ વર્ષ પછી ઉજ્જૈનીના શાસક શકરાજાને હટાવી તેઓ ઉજ્જૈનીની ગાદી પર બેઠા. અવન્તિ સામ્રાજ્યને અનુલક્ષીને

विक्रमना राज्यारोहणनुं आ वर्ष वीरनि. सं. ४५७ हतुं. ८ वर्ष पछी तेओनो स्वर्गवास थतां उज्जैनीनी गादी पर नभःसेन आव्यो. आ नभःसेनना राज्यना ५मा वर्षे अवन्ति साम्राज्य पर शकसेनानो बहु मोटो हल्लो थयो. आ आक्रमणने अवन्तिनी सेनाअे बहु बहादुरीथी खाळ्युं. अने अे विजयनी यादगीरीमां अेक संवत् प्रवर्ताव्यो के जे आगळ जतां विक्रम संवत्ना नामे ओळखायो. आ संवत् विक्रमादित्यना राज्यारोहणथी १३मा वर्षे प्रवर्त्यो हतो (८ वर्ष विक्रमशासन + ५ वर्ष नभःसेन). आ वातनुं सूचन नीचेनी पडिक्तमां छे -

“विक्रमरज्जाणंतर, तेरसवासेसु वच्छरपविती ।”

पण वालभी गणनाकारोने आ पंक्तिनो अर्थ जुदो ज लाग्यो. तेथी तेओ उज्जैनीनी गादी पर शकराजा पछी विक्रमादित्य नामना राजा वीरनि. सं. ४७०मां बेठा अेवुं स्वीकारी, तेमना शासनना १३ वर्ष बाद वीरनि. सं. ४८३ मां विक्रमसंवत् प्रवर्त्यो अेवुं मानता हता. मतलब के पूर्वोक्त पंक्तिना वास्तविक अर्थनी विस्मृति अने काल्पनिक अर्थनी उत्पत्ति बे गणना वच्चे १३ वर्षना तफावतनुं निमित्त बनी. आ परत्वे मुनिश्रीना शब्दो -

“यह बात तो निश्चित है कि पिछले समय में जैन सङ्घ में एक ऐसा समुदाय भी वर्तमान था, जो वीरनिर्वाण का विक्रमराज्यारम्भ से और उसके नाम से प्रचलित संवत्सर से जुदा जुदा अन्तर मानता था और इस मान्यता का कारण मेरे विचार से ५२ वर्ष के विपर्यास के परिणामस्वरूप “तेरसवासेसु वच्छरपविती” इस वाक्य के वास्तविक अर्थ का विस्मरण और काल्पनिक अर्थ की उत्पत्ति ही था । और वालभी गणना में जो १३ वर्ष अधिक आते थे वे इस मान्यता के समर्थक थे ।”

(वी.नि.सं.जै.का. - पृ. १४७)

आम वीरनिर्वाणनां वर्षोमां बे गणनाओ वच्चे तफावतनुं कारण, कापडिया साहेबना मते ‘विक्रम संवत्नी उत्पत्ति विक्रमना राज्यारम्भ (वीरनि. सं. ४७०)थी गणवी के राज्यारम्भना १३ वर्ष पछी ?’ अे मतभेद छे. तो मुनिश्रीना मते ‘विक्रमनो राज्यारम्भ वीरनि. सं. ४७०मां गणवो के ४५७ मां ?’ अे गणनाभेद छे. ज्यारे आ लखनारना अभिप्राय प्रमाणे ‘श्रीश्रीगुप्ताचार्यनी अलग गणतरी करवी के नहि ?’ अे विचारभेद छे.

આ પરત્વે આપણે થોડોક ઝઘાપોહ કરીશું. કાપડિયા સાહેબનો મત જો આપણે સ્વીકારીએ તો તેના પરથી ફલિત થતાં નીચેનાં તારણો પણ આપણે સ્વીકારવાં પડે —

૧. વીરનિર્વાણ સંવત્ની ગણના માટે જૈન શ્રમણો, યુગપ્રધાનોની પટ્ટાવલી, સ્થવિરાવલી વ. ને બદલે વિક્રમ સંવત્ સાથેના તેના અન્તર પર મદાર રાખતા હશે. કેમ કે વિક્રમ સંવત્ ક્યારથી આરમ્ભાયો એ જ વાત જો ગણનાભેદનું નિમિત્ત બની હોય, તો આપોઆપ નક્કી થઈ જાય છે કે યુગપ્રધાનોની ગણના તો બંને વાચનાકારોના અભિપ્રાયે સરખી જ હતી. અને તેમ છતાં તેનું સરખાપણું બંનેના મતે ગૌણ હતું.

૨. માથુરી ગણનાકારો અને વાલભી ગણનાકારો - એ બંને પક્ષો વિક્રમ સંવત્ ક્યારથી આરમ્ભાયો એ બાબતે પોતપોતાના અભિપ્રાય પરત્વે જેમ નિશ્ચિત હતા, તેમ શ્રીદેવર્દ્ધિગણિની વાચનાનું વર્ષ વિ.સં. ૫૧૦નું વર્ષ છે એ બાબતે અત્યંત મક્કમ હતા. (માથુરી ૪૭૦+૫૧૦ = ૯૮૦, વાલભી - ૪૮૩+૫૧૦ = ૯૯૩) અન્યથા કોઈ એક પક્ષે વિક્રમ સંવત્માં ફેરફાર કરીને (મતલબ કે તે વાચનાનું વર્ષ માથુરી ગણના મુજબ વિ.સં. ૫૨૩ અથવા વાલભી ગણના મુજબ વિ.સં. ૪૯૭ કરીને) વીરનિર્વાણ સંવત્ની બાબતમાં ગણનાભેદ નિવારી શકાયો હોત.

૩. વિક્રમાદિત્ય વીરનિ. સં. ૪૭૦માં ડજ્જૈનીનો રાજા થયો અને ત્યારબાદ પ્રજાને અનૃણી કરીને તેણે સંવત્ પ્રવર્તાવ્યો. સંવત્-પ્રવર્તનની આ ઘટના રાજ્યારમ્ભના ૧૩મા વર્ષે જ બની - આ માન્યતાને દૃઢ કરનારા અનેક પુરાવા વાલભી ગણનાકારો પાસે હોવા જોઈએ.

૪. પૂર્વે જણાવ્યું તેમ વાલભી યુગપ્રધાનપટ્ટાવલી જો માથુરી ગણના સાથેના વાલભી ગણનાના તફાવતમાં મૂઝાવત ન હોય, તો તે પટ્ટાવલી પણ માથુરી યુગપ્રધાનપટ્ટાવલી પ્રમાણે વાચનાનું વર્ષ વીરનિ. સં. ૯૮૦ જ દર્શાવતી હશે એમ માનવું પડે. બીજી તરફ વિક્રમ સંવત્ને આધારિત ગણતરી મુજબ વાલભી ગણના ત્યારે વીરનિ. સં. ૯૯૩નું વર્ષ સ્વીકારતી હશે. પટ્ટાવલી અને ગણના વચ્ચેના ૧૩ વર્ષના આ તફાવતને પૂરવા માટે વાલભી વાચનાકારોએ પટ્ટાવલીમાં શ્રીશ્રીગુપ્તાચાર્યનો પ્રક્ષેપ કર્યો હશે.

ઉપરનાં તારણો કેમ સ્વીકાર્ય ન બની શકે તે ક્રમશઃ જોઈએ —

૧. જૈન શ્રમણો વિક્રમ સંવત્ની ઉત્પત્તિથી પહેલાં કાલગણના માટે જેમ યુગપ્રધાનો કે સ્થવિરોની ગણતરી પર આધાર રાખતા હતા, તેમ વિક્રમ સંવત્ની ઉત્પત્તિ પછી પણ ઘણા સમય સુધી તે પટ્ટાવલીઓ જ કાલગણના માટે તેમનો મુખ્ય આધાર હતી. વિક્રમ સંવત્ સાથે જૈનોનો નાતો આમે શિથિલ હતો. અને તેથી જ વીરનિર્વાણના ૧૫મા સૈકા સુધીના જૈન ગ્રંથોમાં પ્રાયઃ વિક્રમ સંવત્નો ઉલ્લેખ નથી દેખાતો. એટલું જ નહીં, વિક્રમ સંવત્ ૮૯૮ (વીરનિ. સં. ૧૩૬૮) પૂર્વેનો વિક્રમ સંવત્નો નિર્દેશ તો જૈનેતર ક્ષેત્રમાં પણ ક્યાંય નથી દેખાતો^૬. આ સંજોગોમાં, વીરનિર્વાણના ૧૦મા સૈકામાં જૈન શ્રમણોમાં વીરનિર્વાણ સંવત્ના મતભેદની બાબતમાં વિક્રમ સંવત્ નિમિત્ત બને, (કે જે સંવત્ ક્યારથી શરૂ થયો, શા માટે શરૂ થયો વ. આજ સુધી નિર્ણીત થયું નથી) તે થોડું વિચારણીય લાગે છે.

૨. વિક્રમ સંવત્ની બાબતમાં પ્રવર્તતી અનિશ્ચિતતા, જે નિશ્ચિત હતો એવા વીરનિર્વાણ સંવત્ની બાબતે અનિશ્ચિતતા સર્જવામાં કઈ રીતે નિમિત્ત બને ? કહેવાનો મતલબ એ છે કે બન્ને ગણનાકારોના મતે શ્રીદેવર્દ્ધિગણિની વાચનાનું વર્ષ જેમ વિ.સં. ૫૧૦ નિશ્ચિત હતું, તેમ પટ્ટાવલીઓના આધારે જો વીરનિ. સં. ૯૮૦ પણ નિશ્ચિત હોય, તો વિક્રમ સંવત્ ક્યારથી શરૂ થયો એ મુદ્દે તેઓ વિક્રમ સંવત્ને બદલે વીરનિર્વાણ સંવત્માં શા માટે ફેરફાર સ્વીકારે ?

૩. વિક્રમાદિત્યે રાજ્યારમ્ભના અમુક સમય પછી સંવત્ પ્રવર્તાવ્યો એવા ઉલ્લેખ મળે છે. પણ આ સમયગાળો ૧૩ વર્ષનો જ હતો એવો એક પણ ઉલ્લેખ પ્રાયઃ મળતો નથી^૭. તો વાલ્મી ગણના ૧૩ વર્ષનો જ આગ્રહ શા માટે રાખે ?

૪. યુગપ્રધાનપટ્ટાવલીઓ કે સ્થવિરાવલીઓ સાથે ચેડાં કરવાનું અને તેમ કરીને વિસંગતિઓ^૮ સર્જવાનું કામ જૈન શ્રમણો કરે તે કદાપિ સ્વીકારી ન શકાય. વઢી, પટ્ટાવલીઓમાં ૧૩ વર્ષની ઉમેરણી માટે અનેક વિકલ્પ શક્ય હોવાથી, જો ૧૩ વર્ષોનો ઉમેરો પાછળથી થયો હોત તો પટ્ટાવલીઓમાં તે બાબતે ભિન્નતા જોવા મળત. પણ એવું તો નથી. વાલ્મી ગણનાને અનુસરતી તમામ પટ્ટાવલીઓ, સ્થવિરાવલી વ. ગ્રંથોમાં એકસરખી રીતે શ્રીશ્રીગુપ્તાચાર્યની ગણતરીને

લીધે ૧૩ વર્ષનો વધારો દેખાય છે કે જે સૂચવે છે કે શ્રીશ્રીગુણાચાર્યનો એ ગણનામાં પાછળથી પ્રક્ષેપ નથી થયો.

આ બધું વિચારતાં ‘વિક્રમ સંવત્ ક્યારથી શરૂ થયો એ બાબતે પડેલો મતભેદ બે વાચના વચ્ચે વીરનિર્વાણ સંવત્માં ૧૩ વર્ષના તફાવતનું કારણ બન્યો’ એવો કાપડિયા સાહેબનો અભિપ્રાય સ્વીકાર્ય ન બની શકે.

મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીનો અભિપ્રાય કે ‘વિક્રમજ્ઞાનંતર...’ એ ગાથાનું વાલભી ગણનાકારોએ કરેલું અન્યથા અર્થગ્રહણ બે વાચના વચ્ચે વીર-નિર્વાણ સંવત્માં ૧૩ વર્ષના તફાવતનું કારણ બન્યું તે પળ વિચારણીય છે. કેમ કે —

૧. આ ગાથા ફક્ત મેરુતુઙ્ગીય વિચારશ્રેણિના પરિશિષ્ટમાં મળે છે. તેથી એટલી પ્રાચીન ન હોઈ શકે કે છેક વીરનિર્વાણના દસમા સૈકામાં એના અર્થની વિસ્મૃતિ બે વાચનાઓમાં મતભેદનું કારણ બને. આમે એક ગાથાના અર્થનું વિસ્મરણ આટલા મોટા મતભેદનું કારણ બને એમ માનવું થોડું વધારે પડતું છે જ.

૨. આ ગાથાને આપણે એના સમ્પૂર્ણ સ્વરૂપમાં જોઈશું તો જણાશે કે એનો વાસ્તવિક અર્થ એ જ છે કે જે વાલભી વાચનાકારોએ સ્વીકાર્યો છે. ગાથા —

“વિક્રમરજ્ઞાનંતર, તેરસવાસેસુ વચ્છરપવિત્તી ।
સિરિવીરમુક્કઓ વા, ચડસયતેસીઝવાસાઓ ॥”

અર્થ — વિક્રમરાજાના રાજ્યારમ્ભથી ૧૩ વર્ષ બાદ સંવત્સર પ્રવર્ત્યો. આ વર્ષ શ્રીવીરપ્રભુના નિર્વાણથી ૪૮૩મું વર્ષ હતું.

માટે વીરનિ. સં. ૪૫૭માં વિક્રમનો રાજ્યારમ્ભ થયો અને ત્યારબાદ ૧૩ વર્ષે વીરનિ. સં. ૪૭૦માં સંવત્સર પ્રવર્ત્યો — આવું ‘વિક્રમરજ્ઞા...’ એ પડ્ધતિનું તાત્પર્ય કાઢવું વાજબી લાગતું નથી.^૧

૩. ઉપર કાપડિયા સાહેબના મતના ઊઠાપોહ દરમિયાન, પટ્ટાવલીઓને બદલે વિક્રમ સંવત્ના પ્રવર્તનના મુદ્દે વીરનિર્વાણ સંવત્માં મતભેદ માનવામાં જે અસંજ્ઞિતિઓ દર્શાવી છે, તે બધી અત્રે મુનિશ્રીના મતમાં પળ લાગુ પડે તેમ છે.

૪. બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર એ જ વિક્રમાદિત્ય, ડજ્જૈનીની ગાદી પર તેમનું વીરનિ. સં. ૪૫૭માં આરોહણ, તેમના અનુગામી રાજા નભઃસેનના રાજ્યકાલમાં ૫મા વર્ષે શકસેના સાથેનું યુદ્ધ, આ યુદ્ધમાં મઢેલા વિજયની યાદગીરીમાં સંવત્પ્રવર્તન, આ સંવત્ સાથે સ્વર્ગત રાજા વિક્રમના નામનું જોડાણ - આ તમામ વાતો પ્રમાણિત થાય તો જ મુનિશ્રીનો અભિપ્રાય ગ્રાહ્ય બની શકે. પરન્તુ વી.નિ. સં.જૈ.કા.માં જ દર્શાવેલા સન્દર્ભો તપાસતાં તેઓની આ તમામ કલ્પનાઓને ઇતિહાસિક રીતે પ્રમાણિત કરવી મુશ્કેલ લાગે છે.

૫. વિક્રમ સંવત્ની ઉત્પત્તિને સમ્બન્ધિત જે ઉલ્લેખો આજે મઢે છે, તેમાં ક્યાંય વિક્રમરાજાના વીરનિ. સં. ૪૫૭માં રાજ્યારોહણની વાત નથી. બલ્કે વીરનિ. સં. ૪૭૦ પછી વિક્રમનું રાજ્યારોહણ દર્શાવતા કેટલાક છૂટાછવાયા ઉલ્લેખોને બાદ કરતાં વીરનિ. સં. ૪૭૦માં વિક્રમના રાજ્યારોહણની બાબતમાં તમામ જૈન ગ્રન્થો ઁકમત છે. જૈન શ્રમણોની આ માન્યતા આધુનિક ઇતિહાસકારોની દૃષ્ટિઁ અપ્રામાણિક હોય તો પળ, માથુરી ગણનાકારો વીરનિ. સં. ૪૫૭માં જ વિક્રમનું રાજ્યારોહણ સ્વીકારતા હતા ઁમ દૃઢપણે કઈ રીતે કહેવાય ?

આ બધો ઁહાપોહ કરતાં ‘વીરનિ. સં. ૪૫૭માં વિક્રમાદિત્ય રાજા થયો કે વીરનિ. સં. ૪૭૦માં ?’ ઁ મુદ્દે બે ગણનાઓમાં ૧૩ વર્ષનો તફાવત પડ્યો ઁવો મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીનો અભિપ્રાય ગ્રાહ્ય જણાતો નથી.

તેથી સમગ્રપણે વિચારતાં ઁમ જણાય છે કે શ્રીશ્રીગુણાચાર્યની વાલભી ગણનાકારોઁ કરેલી ગણતરી વાજબી હોવા છતાં, પૂર્વે જણાવ્યું તેમ, ઁ ગણનામાં થયેલી ગરબડે માથુરી ગણના કરતાં વાલભી ગણનામાં ૧૩ વર્ષ વધારી દીધાં છે. આ ૧૩ વર્ષના તફાવતના મુદ્દે બન્ને પક્ષો ઁટલા મક્કમ હશે કે શ્રીદેવર્દિગણિની અધ્યક્ષતામાં થયેલી લેખનપરિષદ્ વચ્ચે બે પક્ષો વચ્ચે સમાધાન શક્ય ન બનતાં પજ્જોસણાકપ્પમાં બે મતોનો ઉલ્લેખ જરૂરી બન્યો હશે. લાગે છે કે ત્યારે વિ.સં. ૫૧૦ પ્રવર્તમાન હોવાથી તેની સાથે વીરનિર્વાણ સંવત્નો મેઢ બેસાડવા, વાલભી ગણનાકારોઁ માથુરી ગણનાથી જુદા પડીને, વીરનિ. સં. ૪૭૦-વિક્રમના રાજ્યારોહણથી વિ.સં.ની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવાને બદલે, તેના ૧૩ વર્ષ બાદ વિક્રમે પ્રજાને અનૂળી કરીને સંવત્ પ્રવર્તાવ્યો ઁમ સ્વીકાર્યું હશે. મતલબ કે વિક્રમસંવત્ના મુદ્દે ઉદ્ભવેલો મતભેદ વીરનિર્વાણના મુદ્દે

ગણનાભેદનું નિમિત્ત બન્યો, એમ માનવાને બદલે, વીરનિર્વાણની બાબતમાં ૧૩ વર્ષનો તફાવત વિક્રમસંવત્ની ઉત્પત્તિની માન્યતામાં ફેરફારનું કારણ બન્યો એમ માનવું વધુ યુક્તિસંગત લાગે છે. જો કે આ બાબતમાં સત્ય શું છે તે તો વિદ્વાનો જ જણાવી શકે.

* * *

ટિપ્પણી

૧. વી.નિ.સં.જૈ.કા. - પૃ. ૬૧ અને પૃ. ૧૩૫, ટિ. ૮૮
૨.

માથુરી ગણના	વાલમ્બી ગણના
વીરનિ. સં.	વીરનિ. સં.
આર્ય ભદ્રગુપ્ત (૪૧) ૪૯૫-૫૩૫	આર્ય ભદ્રગુપ્ત (૩૯) ૪૯૫-૫૩૩
આર્ય વજ્ર (૩૬) ૫૩૬-૫૭૧	આર્ય શ્રીગુપ્ત (૧૫) ૫૩૪-૫૪૮
આર્ય આર્યરક્ષિત (૧૩) ૫૭૨-૫૮૪	આર્ય વજ્ર (૩૬) ૫૪૯-૫૮૪
	આર્ય આર્યરક્ષિત (૧૩) ૫૮૫-૫૯૭
૩. વી.નિ.સં.જૈ.કા. - પૃ. ૫૫-૬૦
૪. મૌર્યવંશનાં ૧૬૦ને બદલે ૧૦૮ વર્ષ ગણવામાં ૫૨ વર્ષનો વિપર્યાસ થયો છે એવું મુનિશ્રીનું કથન છે.
૫. વી.નિ.સં.જૈ.કા. - ટિ. ૪૩, ૧૦૮
૬. વી.નિ.સં.જૈ.કા. - પૃ. ૧૪૫, છેલ્લો પરિચ્છેદ
૭. વિસદ્ગતિઓ માટે જુઓ - અનુસન્ધાન ૫૮, 'નિહ્વ રોહગુપ્ત...' લેખ
૮. વી.નિ.સં.જૈ.કા. - ટિ. ૧૦૨
૯. જો કે મુનિશ્રીએ વી.નિ.સં.જૈ.કા. - પૃ. ૬૦ પર વિક્રમના રાજ્યારમ્ભથી ૧૩મા વર્ષે વિક્રમ સંવત્ની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવા છતાં એનો આરમ્ભ વીરનિ. સં. ૪૭૦માં દેખાડનારી નીચેની ગાથા આપી છે -
 “વિક્રમરજ્જાણંતર, તેરસવાસેસુ વચ્છરપવિત્તી ।
 સુન્નમુણિવેય (૪૭૦) જુત્તો, વિક્રમકાલાઝ જિણકાલો ॥”
 પરન્તુ તેઓએ આ ગાથાનો સ્થાનનિર્દેશ કર્યો નથી. તેથી લાગે છે કે આ ગાથા તેઓએ પોતાના મન્તવ્યની પુષ્ટિ માટે નીચેની બે ગાથાઓની પડિત્તઓને જોડીને બનાવી હોવી જોઈએ :

“विक्कमरज्जारंभा, पुरओ सिरिवीरनिव्वुई भणिया ।
 सुन्नमुणिवेयजुत्तो, विक्कमकालाउ जिणकालो ॥” (-माथुरी गणना)
 “विक्कमरज्जाणंतर, तेरसवासेसु वच्छरपवित्ती ।
 सिरिवीरमुक्खओ वा, चउसयतेसीइवासाओ ॥” (-वालभी गणना)
 आ गाथाओ वी.नि.सं.जै.का.- पृ. १४६ पर आपवामां आवी छे.

वी.नि.सं.जै.का. — वीरनिर्वाण संवत् और जैन कालगणना, ले. - मुनिश्री
 कल्याणविजयजी, प्र. - क.वि. शास्त्रसमिति - जालोर, वि.सं. १९८७

पूर्ति

अनुसन्धान-५७, पृष्ठ ९३ पर उत्तराध्ययन-निर्युक्तिनी अेक गाथाना
 अर्थ विशे विचार करवामां आव्यो हतो.

“मोत्तूण ओहिमरणं, आवीची आइयंतु(ति)तं चेव ।
 सेसा मरणा सव्वे, तब्भवमरणेण णेयव्वा ॥५.१६॥

अवधिमरण, आत्यन्तिकमरण अने आवीचीमरणने छोडीने शेष
 मरण विशे तद्भवमरण प्रमाणे जाणवुं. अर्थात् तद्भवमरणमां जे स्वामित्व-
 व्यवस्था छे ते आ मरणमां पण समजवी.

हमणां जाणवा मळ्युं के आ गाथा ‘आवी(ई)यंतियंतियं’ अेवा
 पाठभेद साथे प्रवचनसारोद्धार (-नेमिचन्द्रसूरि)मां पण १५७मा द्वारमां मळे
 छे. आ गाथानी टीका करतां श्रीसिद्धसेनसूरिजीअे जणाव्युं छे के - “आवीई
 इति गाथा सूत्रे दृश्यते । न चाऽस्या भावार्थः सम्यगवगम्यते ।
 नाऽप्यसावुत्तराध्ययनचूर्ण्यादिषु व्याख्यातेत्युपेक्ष्यते ।”

परन्तु आ गाथानो उपर दर्शावेलो भावार्थ प्रवचनसारोद्धारगत
 मरणद्वारना निरूपण सन्दर्भे पण योग्य लागे छे तेम पू.आ. श्रीमुनिचन्द्रसूरिजीअे
 जणाव्युं छे.